

Populační politika

Mgr. Blanka Plasová

Osnova

1. **Vymezení pojmů** – populační politika, demografická reprodukce, demografie
2. **Charakteristiky demografického vývoje** – historie, tzv. 1. a 2. demografický přechod, problém stárnutí společnosti
3. **Reprodukce** - faktory ovlivňující reprodukční chování, teorie reprodukce, rodinné chování v ČR, reprodukční práva žen a mužů,
4. **Pro-populační politika** – předpoklady, cíle, nástroje, vývoj a kontext ČR, legitimita a dilemata
5. **Postoje české veřejnosti k populační politice**

Otázky

- Do jaké míry lze populační politikou ovlivňovat reprodukční chování obyvatel?
- Je legitimní ze strany státu „diktovat“ rodinám kdy a kolik chtějí/mají mít dětí?

1. Vymezení pojmů

Populační politika

- Zaměřuje se na **ovlivnění** demografické reprodukce/ demografického vývoje.
- „Populační politika může být definována **jako záměrně konstruované nebo modifikované institucionální uspořádání nebo specifický program, jimž vlády ovlivňují, přímo či nepřímo, demografický vývoj**“ [Demeny, 2003: 1].
- Užší a širší vymezení populační politiky
- Pro-natalitní vs. anti-natalitní (tzv. malthusiánská) politika

Demografická reprodukce a demografie

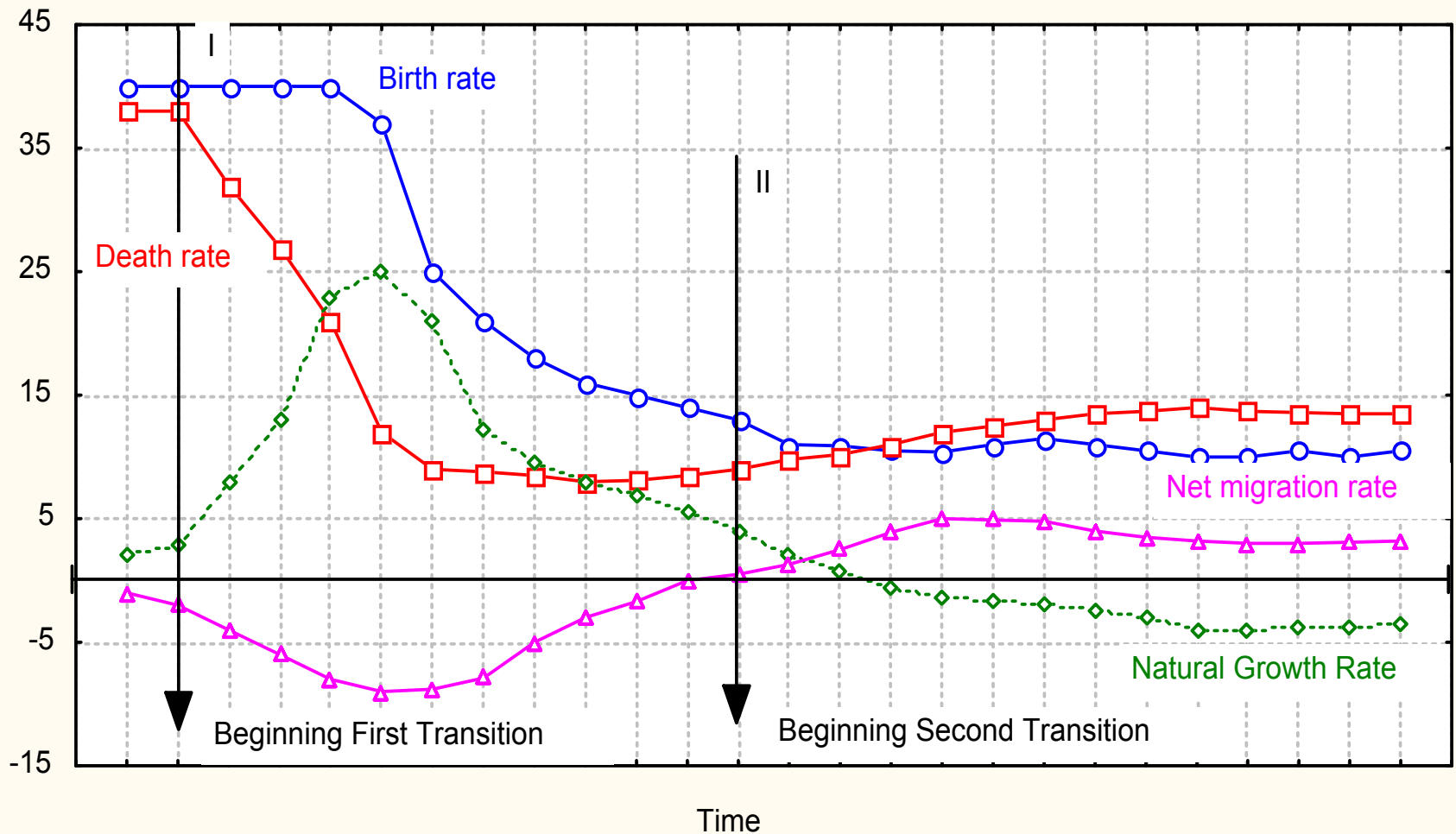
- Demografická reprodukce je předmětem studia **demografie jako vědy** (respektive předmětem zkoumání demografie je **poznávání pravidelností a podmínek reprodukce lidských populací**).
- **Biologický proces**, který se od vitální reprodukce ostatních živých populací liší tím, že probíhá ve společenských podmínkách, které ho významným způsobem modifikují.
- **Společenské podmínky však nemění základní biologické hranice**, ve kterých se realizuje (věk jedinců z hlediska fertility ženy, omezený počet dětí při jednom porodu daný příslušností člověka k savcům, minimální a maximální věk plodivosti muže atd.)

2. Charakteristiky demografického vývoje

Stručný demografický vývoj

- Od konce 17. století – důraz na svobodu a individualitu, rozvoj lidských práva, rozvoj poznatků v oblasti medicíny, vyšší dodržování hygieny – **významný růst počtu obyvatelstva**
- Od konce 18.století dochází k počátkům postupného poklesu úrovně plodnosti a současnému snižování úmrtnosti = tzv. **1. demografický přechod**
- Od 60.-70. let 20. století (post-moderní společnost) dochází v některých evropských zemích k dalšímu významnému snížení růstu populace = tzv. **2. demografický přechod**

Model 1. a 2. demografického přechodu (Van de Kaa, 1999)

Problém stárnutí společnosti

- Zvyšování průměrného věku, nevyrovnaný poměr mezi jednotlivými věkovými kohortami
- **Je to problém nebo ne?** (přirozený jev doprovázející 2.demografický přechod vs. krizové rodinné chování, EU vs. svět)
- **Možné důsledky** (pro ekonomický růst, pro systém sociálního státu, důchodovou politiku, financování zdravotnického systému atd.)
- **Možná řešení:**
 - Explicitní pro-populační politika
 - Vytváření podmínek přátelských rodině
 - Migrační politika

3. Reprodukce

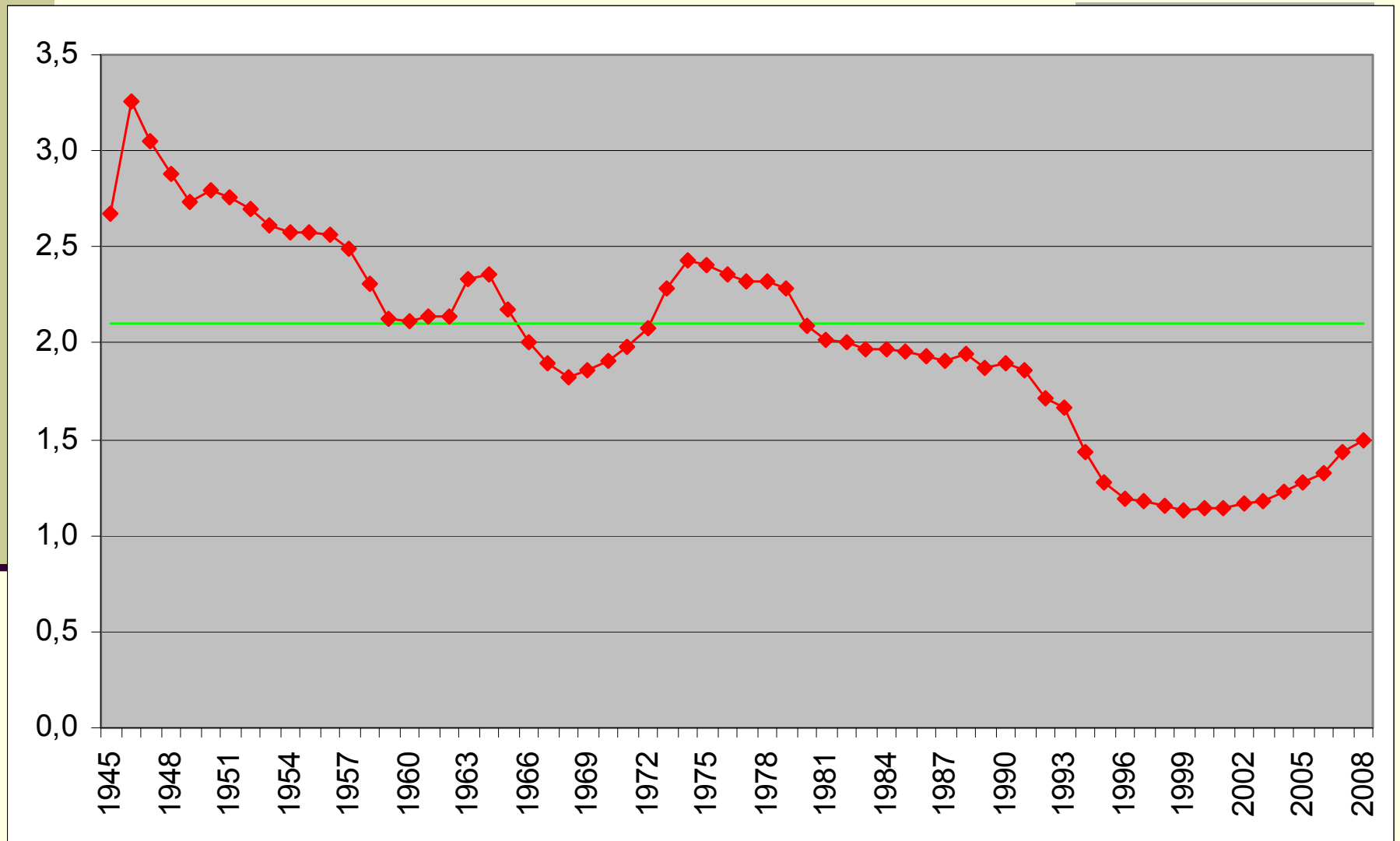
Faktory determinující reprodukci společnosti

- Velká rozmanitost faktorů, které se navzájem prolínají:
 - **Racionální kalkul** – ekonomický přínos (náklady na výchovu dětí, náklady příležitosti vs. redukce nejistot)
 - **Emocionální motivy/hodnoty, osobní aspirace, preference**
 - **Genetická predispozice, biologické pudy**
 - **Vliv/proměny hodnot a kulturních norem**
 - **Vnější podmínky** vytvářené sociálním systémem/politikami
- Současné teorie pro vysvětlení trendů v plodnosti (**preferenční teorie, teorie konfliktních preferencí**)

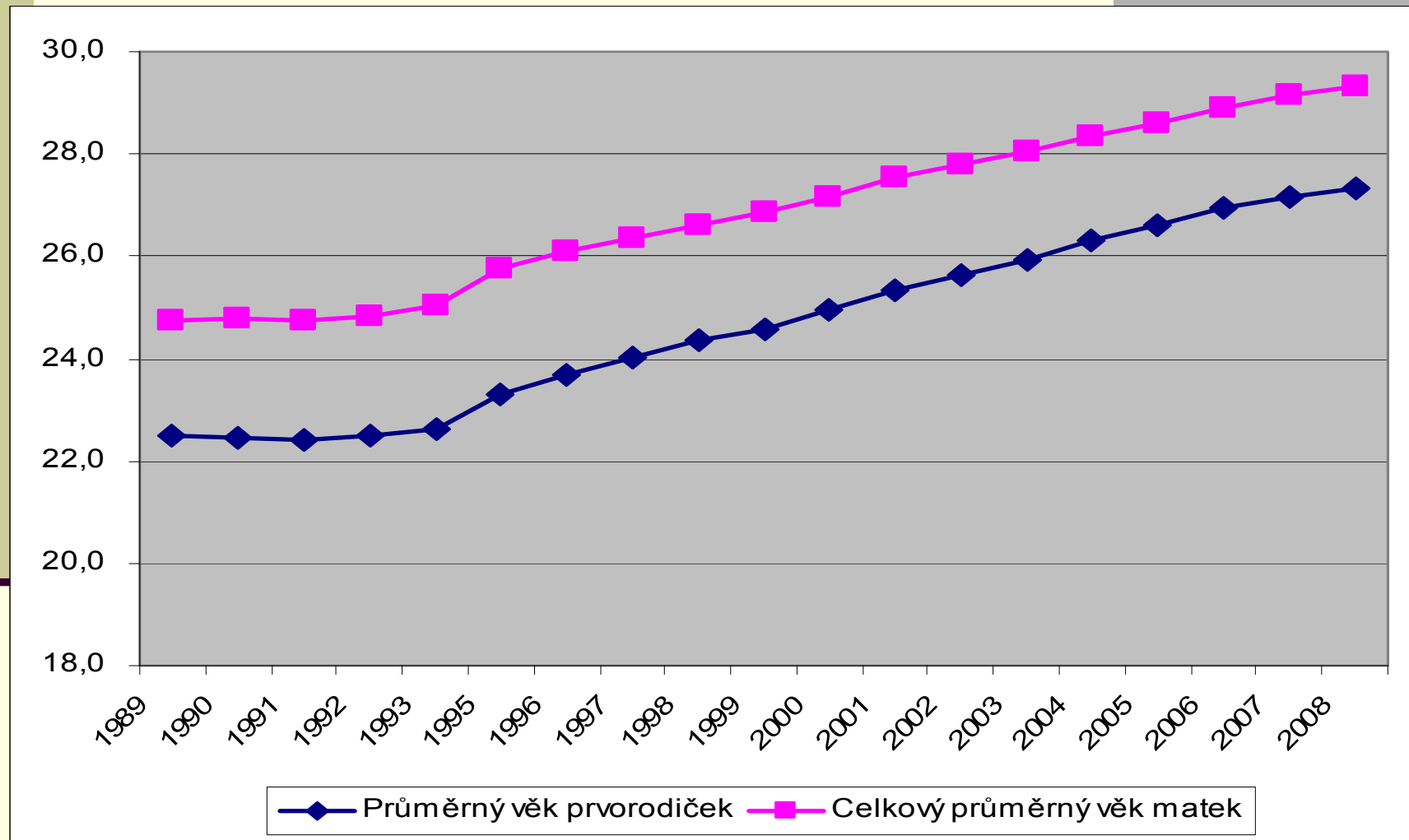
Rodinné chování v ČR po 1989

- **Diferenciace rodinného chování** (rodinné hodnoty v konkurenci s hodnotami a odlišnými životními styly)
- **Snížení intenzity sňatečnosti, odklad prvního sňatku, růst počtu nesezdaných soužití** (X většina mladých lidí manželství plánuje zejména v případě těhotenství)
- **Růst rozvodovosti**, ale snížení rozvodovosti v prvních 4 letech manželství
- **Pokles počtu interrupcí** (zhruba na třetinu)
- Plynulé **zvyšování průměrného věku matky** při narození dítěte
- **Pokles počtu narozených dětí** i odvozených měř a ukazatelů porodnosti a plodnosti

Vývoj úhrnné plodnosti v ČR

Průměrný věk matek v ČR

Reprodukční práva žen a mužů

- **Reprodukční zdraví** žen a mužů: právo na přístup ke zdravotním službám (pre-, peri- a post-natální péče o matku, také asistovaná reprodukce)
- **Reprodukční rozhodování**: zda, kdy a kolik dětí mít, právo na informace a prostředky, které jsou důležité pro toto rozhodování (včetně výchovy k zodpovědnému rodičovství, sexuální výchovy, propagace antikoncepce, svoboda rozhodování v otázce interrupcí)
- **Sexuální a reprodukční bezpečí**, včetně ochrany před sexuálním násilím a práva na soukromí (i boj proti HIV/AIDS)

Kde je problematika reprodukčních práv obsažena?

- Dokumenty přijaté na **Mezinárodní konferenci o populaci a rozvoji** v Káhiře (1994)
- 4. konference o ženách v Pekingu (1995)
- Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen (CEDAW) klade na reprodukční práva stěžejní důraz, když říká, že **role ženy v plození dětí by neměla být základem pro diskriminaci**.
- **Listina základních práv Evropské unie** (např. právo na tělesnou a duševní integritu, právo na soukromý a rodinný život, svoboda projevu a právo na informace, právo na přístup ke zdravotním službám).
- **Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod**

4. Pro-populační politika

Předpoklady úspěšnosti pro-populační politiky

Rabušic (2002) :

- 1. Populační vědy mají takové znalosti, které umožňují vysvětlit a do jisté míry i predikovat populační změnu a její socioekonomické důsledky.*
- 2. Nízká porodnost má jasné negativní účinky na úroveň blahobytu země a jejích obyvatel.*
- 3. V populaci existuje touha mít více dětí než jedno.*
- 4. Tato touha by mohla být realizována, kdyby neexistovaly vnější ekonomické a sociální bariéry.*
- 5. Aktivní populační politika může prostřednictvím dobrovolných rozhodnutí zvýšit porodnost.*

Cíle pro-populační politiky

- Zachování stávajícího počtu obyvatel
- Zvýšení počtu obyvatel
- Udržení přijatelné věkové struktury populace
- Vytvoření prorodinného klimatu

Možné způsoby zvýšení fertility

Rabušic 2001:

1. Donutit lidi, aby rodili, i když nechtějí
2. Zajistit, aby se u obyvatel zvýšila touha po větším počtu dětí
3. Odstranit překážky, které by mohly bránit plození a výchově většího počtu dětí

Nástroje

- **Zajištění rodinného příjmu**
 - Snižování nákladů, nákladů (výhodné úvěry, slevy)
 - Zvyšování příjmů (daňové úlevy, dávky)
- **Vytvoření populačního klimatu**
 - Podmínky pro snadnější skloubení práce a rodiny
 - Nástroje pro širší sociální změnu podporující rodičovství (bezplatná prenatální péče, těhotenské poradny, následná kojenecká péče, které snižují kojeneckou a novorozeneckou úmrtnost, podpora vážnosti rodiny – morální ocenění rodičovství, dostupnost úřadů, obchodů pro rodiče s kočárky, dopravní obslužnost, dětské koutky atd.)

Vývoj populační politiky

- 20. – 40. léta – **snahy o zvýšení populace** (explicitní pronatalitní politika, zejména nacistické režimy – omezily přístup k antikoncepci a interrupcím)
- 60. – 70. léta - **poválečný baby-boom** (stále výrazné pronatalitní politiky)
- 70. - 80. léta – **komunistické země pokračují v tomto směru X od západní Evropy** (strach z populační exploze)
- 90. léta – různé směry, ale spíše **implicitní pro-populační opatření** (kromě např. Francie)

Vývoj populační politiky po 1989

- Převládla představa, že **populační politika ztratila své opodstatnění**
- Spíše **adaptační opatření**
- **Následoval v ČR prudký pokles plodnosti (1993)**
- Místo adaptačních opatření **znovu v popředí některé opatření pro-natalitní opatření** (ovšem pouze pro rodiny s nízkým příjmem)
- Po 1998 – vyslovena potřeba ucelenější koncepce podpory rodiny (spíše však **implicitní pronatalitní politika, zaměřená spíše na zlepšování podmínek**)

Trendy v současné populační politice

Kocourková 2002:

1. Populační politika **ztratila svůj explicitní charakter**
2. Důraz je kladen na tzv. **adaptační opatření**
3. Přejít od koncepce „*welfare state*“ k tzv. „*care-giving society*“,
4. Úvahy, jak ocenit skutečnost, že rodiny produkují „*lidský kapitál*“

Argumenty PRO

- Negativní ekonomický dopad nízké porodnosti (zejména na ekonomický růst)
- Zmírňování důsledků stárnutí společnosti (udržením rovnováhy mezi ekonomicky aktivním a ne-aktivním obyvatelstvem)
- Negativní dopad nízké porodnosti na sociální systém
- Poptávka ze strany veřejnosti
- Přijmutí celospolečenskou spoluzodpovědnosti za výchovu dětí - vytváření vhodných podmínek pro rodiny

Argumenty PROTI

- Sociální inženýrství, zasahování státu do individuálních, soukromých rozhodnutí, narušení osobní svobody
- Pro-populační politika je pouze jedna z mnoha proměnných zasahujících do reprodukčního chování
- Pochyby o dlouhodobých účincích na reprodukční chování (udržitelnost a možné rozkolísání společnosti)
- Vysoká nákladnost opatření, „návykovost“ opatření
- Byrokratizace systému
- Negativní/pozitivní dopady nízké/vysoké porodnosti na ekonomiku nejsou prokázány
- Není nutné zvyšovat porodnost, současný demografický vývoj je přirozený

5. Veřejné mínění

Veřejné mínění a opatření populační politiky I.

Tabulka 1: Souhlas se zaváděním či uplatňováním propopulačních opatření (v %)

opatření	rozhodně pro	spíše pro	spíše proti	rozhodně proti	neví	2006 +/-	2004 +/-
prodloužení mateřské dovolené s pobíráním 69 % platu	30	42	14	3	11	72/17	81/12
snížení daní pro osoby s nezaopatřenými dětmi	34	53	6	1	6	87/7	91/5
zvýšení počtu jeslí	13	35	25	9	18	48/34	41/39
zvýšení počtu mateřských školek	19	47	14	3	17	66/17	55/26
podpora pružné pracovní doby nebo zkrácených úvazků pro rodiče s malými	39	51	4	0	6	90/4	92/4
zvýšení porodného při narození dítěte	23	37	22	9	9	60/31	85/9
společné zdanění manželů	32	41	6	2	19	73/8	73/7
zvýšení přídavků na děti	32	44	13	3	8	76/16	89/7
provozování družiny u každé základní školy	28	50	6	2	14	78/8	82/8
novomanželské půjčky	46	41	5	1	7	87/6	91/5

Veřejné mínění a opatření populační politiky II.

Tabulka 2: Opatření, která by měla být prioritou vlády

	11/2004	11/2006
snížení daní pro osoby s nezaopatřenými dětmi	39	47
podpora pružné pracovní doby nebo zkrácených úvazků pro rodiče	37	42
novomanželské půjčky	38	41
prodloužení mateřské dovolené s pobíráním 69 % platu	46	40
zvýšení přídavků na děti	45	35
společné zdanění manželů	21	28
zvýšení porodného při narození dítěte	26	15
provozování družiny u každé základní školy	10	11
zvýšení počtu mateřských školek	3	11
zvýšení počtu jeslí	3	5
žádné	3	1
neví	13	5
bez odpovědi	16	19
celkem %	300	300

Pozn.: Procenta ve sloupci. Vzhledem k tomu, že každý respondent mohl uvést až tři položky, činí součet všech možných odpovědí 300 %.

Použité zdroje

- Centrum pro výzkum veřejného mínění: „*Jaké by měly být priority v populační politice?*“ Sociologický ústav AV ČR. Výzkum „Naše společnost 2006“.
- Demeny, D.: Population Policy: A Concise Summary. 2003. Policy Research Division Working Paper No. 173, Population Council.
- Gender Studies: Reprodukční práva žen a mužů. Zpravodaj, prosinec 2006.
- Kocourková, J.; Kučera, M.; Loužek, M.; Rabušic, L.(2002). „Propopulační politika – ano či ne?“. *Ekonomika, právo, politika* č. 21/2002. Praha: CEP-Centrum pro ekonomiku a politiku.
- Pakosta, P. 2004: Nástroje populační politiky a populační politika. Diplomová práce. MU: Brno.
- Pavlík, Z. ? : Dilemata populační politiky. [citováno on-line, 15.2. 2008] [http://fse.ujep.cz/~pavlik/texty/dilemata_populacni_politiky.doc]
- Palonciová, J., 2002: Změny české rodiny: mladá generace a demografický vývoj, Praha: VUPSV.
- Rabušic, L. 2001: Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě. Praha: SLON.
- Sirovátka, T. 2006: „Rodina a reprodukce versus zaměstnání a role sociální politiky“. In Sirovátka, Tomáš et al. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Boskovice: Albert, str. 77-112.
- Srb, V.: Populační vývoj a populační politika České republiky. *Demografie*, 44/3, 2002, s. 198-201, Praha.